

Олена Ковальчук

РОМАНТИЗМ І ОБРАЗ «ДОМУ» У ЖИТТІ МИХАЙЛА ОЛЕКСАНДРОВИЧА МАКСИМОВИЧА. АНАЛІЗ СІМЕЙНОЇ ЕПІСТОЛИ

Матеріал статті базується на майже не використаній сімейній епістолі видатного вченого-енциклопедиста, літератора, першого ректора університету св. Володимира у Києві Михайла Олександровича Максимовича, якого можна сміливо віднести до перших представників західноєвропейського Романтизму в Україні. У статті здійснено спробу простежити вплив ідей Романтизму на особисте життя вченого, зокрема на прикладі аналізу умовної категорії «дім». В руслі загального зростаючого інтересу до постаті Михайла Максимовича та розвитку просопографічної науки, дана тематика є новаторською і заслуговує на увагу дослідників.

Ключові слова: Михайло Максимович, епістола, Романтизм, Михайлова Гора, образ дому.

З кінця 80-х років ХХ ст., із занепадом старої радянської історіографії й зверненням українських істориків до традицій національної історіографії, незмірно зріс інтерес до епістолярної спадщини. Особливо, якщо мова йде про спадщину класичних постатей вітчизняної історичної думки. І це зрозуміло, оскільки листи є матеріалізованою людською пам'яттю, вони віддзеркалюють усю сферу життєдіяльності людини і є найбільш універсальними за тематичним охопленням джерелами. За допомогою епістолярної спадщини дослідник має змогу підняти питання генеалогії, родинних стосунків, повсякдення, внутрішнього світу людини, системи цінностей загалом тощо. Саме тому приватне листування має тривалу традицію прикладного використання у конкретно-історичних й особливо просопографічних дослідженнях. Особливо, якщо мова йде про епістоли, що не призначалася для публікації, і тому багато життєвих ситуацій та історичних фактів висвітлено там докладно і правдиво.

Досліджуючи постать видатного вченого-енциклопедиста, першого ректора університету св. Володимира у Києві Михайла Олександровича Максимовича, зустрічаємося із наступною ситуацією: серед усього масиву праць, присвячених цій особистості, не використовується приватне листування вченого із його дружиною Марією Василівною. Погляд на постать М. О. Максимовича як на людину із власним баченням світу, своєю системою моралі, цінностей, своїми бажаннями і прагненнями теж відсутній.

Виходячи із вищесказаного, перед автором відкрилися можливості по-новому поглянути на постать видатного вченого-енциклопедиста, першого ректора університету св. Володимира у Києві Михайла Олександровича Максимовича. Проте неможливо поставити чіткі завдання та мету дослідження без загального історичного контексту.

З початком ХІХ ст. ідеї західноєвропейських романтиків починають захоплювати і українську інтелігенцію. Цей період займає вагомe місце у вітчизняній історіографії, і його значення важко переоцінити. Романтизм став поштовхом для зміни орієнтирів

© Ковальчук Олена Олегівна – старший науковий співробітник Музею книги і друкарства України.

не лише у науці, літературі, мистецтві, але й у самій свідомості людини. Мова іде в першу чергу про перегляд ціннісних орієнтацій, про трансформацію системи мислення, життєвих принципів особистості.

Традиційно, говорячи про українських романтиків, не можна оминати постаті Михайла Максимовича – передвісника даної течії в Україні. При вивченні сімейної епістоли вченого виникло логічне запитання: романтичні погляди Максимовича впливали на його приватне життя чи були лише орієнтирами для науково-літературної діяльності? Власне, відповідь на дане запитання і є метою статті.

Листи М. О. Максимовича до дружини знаходяться в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського у фонді № 32 й охоплюють хронологічно 14 років. Умовно їх можна поділити на московський і київський періоди, що відповідає робочим поїздкам вченого. Аналізуючи інформаційну цінність даної епістолярії, слід сказати про широку тематичну наповненість і різноманітність листів. Це дозволяє робити унікальні висновки щодо системи цінностей вченого, сімейних, родинних та товариських відносин, побуту, професійної діяльності тощо, яких не можливо сформулювати, користуючись іншими джерелами.

Відповідь на поставлене питання ми знаходимо уже в перших листах. Як і усі романтики, Максимович особливого значення надавав національній історії, фольклору, що яскраво видно із його напрацювань. Тобто ми можемо говорити про виокремлення такої умовної категорії як «дім» в системі цінностей професора. У більш масштабному розумінні цій категорії відповідає вищезгадана зацікавленість усім національним: історією, фольклором, літературою тощо. Не має сенсу детально на цьому зупинятися, оскільки дана тема є достатньо розробленою у вітчизняній історіографії. Нас цікавить більше вузьке розуміння «дому», яке буквально відповідає рідному хутору Михайла Олександровича – Михайловій Горі, що знаходився на лівому березі Дніпра, неподалік села Прохорівка нинішньої Черкаської області. Розглянемо дане твердження детальніше.

Після виходу на пенсію у 1840 р. Михайло Максимович оселяється у своєму маєтку Михайлова Гора. Фактично до самої смерті, з невеликими перервами цей хутір стане його резиденцією.

Аналізуючи листи до дружини, можемо простежити два образи Михайлової Гори або просто Гори, як часто писав учений: а) невеликого сільського хутора, який потребує постійного догляду і коштів, умовно-реалістичний; б) ледве не містичного місця, умовно-романтичний. Ці два образи відповідають натурі самого Максимовича: з однієї сторони вченого-енциклопедиста, з іншої – творчого романтика-літератора.

Реалістичний образ Михайлової Гори розкривається у порадах Максимовича дружині щодо облаштування хутора. Як природознавець і ординарний професор кафедри ботаніки Михайло Олександрович дуже ретельно ставився до відбору насіння. У епістолі за московський період читаємо: «...сегодня отправлены будут на почту семена для твоего огорода и для цветников; я сам выбирал их у Майера на Лубянке и заплатил 12 руб. сер[ебром]. Должны быть хороши. Для цветов, которых я еще пришлю, и особенно для левкоев (которых сортовой пакет прямо из Голландии) приготовь землю получше, почернее и жирнее из перетлевших листьев и травы» [1, арк. 7]. Сад, квітники, грядки – становили окрему тему у сімейній епістолярії, якій Максимович присвячував інколи і цілий лист. З особливим пієтетом вчений ставився до різних трав і квітів. Так, у своєму листі від 12 лютого 1859 р. Максимович пише: «Левкои, резеду, петунию и портулаки росей в ящиках и горшках, ибо разсаженные и пересаженные они растут и цветут гораздо лучше, с огородиною и баштаном ты вже то знаешь, как обходится; а семена травныя ты вели сеять каждый сорт на особой большой грядке, часть на Горе к орешнику, где была несколько лет картофель и прочая огородина; а частию под Горюю, где взорано, да не успели засеять житом, только на черноватых, а не слишком песчаных полосах; так у нас там начысть завидится добрая трава.

Эспарцет нужно посеять против домика на склоне, где был поганенький баштан, а сеять вместе с овсом...Под цветы вели насвозить и наносить самой черной земли,

между прочим и той, что в березнике от перегнутого листа» [2, арк. 8-9]. Квіти вченого заспокоювали і радували, тому він так просив дружину, доки його немає, засіяти ними усю Гору, особливо навколо будинку: «Волок перед окнами на кружке насып, посередині; і на той стороні що буде к твоєму крыльцу там засадить портулаками; а на прохладной стороні – бальзаминами, и там и здесь левкой еще и резеду вокруг» [2, арк. 19].

Хутір потребував також перебудов та ремонтів. В цьому питанні Максимович покладався на рішення дружини, хоча в ряді листів висловлює свою думку щодо зручнішого розташування будинків на Горі. Не завжди на усі плани вистачало коштів. «А вот что хорошо очень, так это крыша на дом, что ты вздумала теперь перекрыть ее. Когда будет можно, то перекрой и половину крыши старую на моем флигельке. А с окончанием домика нового можно еще повременить... Мне бы прежде хотелось собраться на натычанку или брычку... Побереги денгу на твои теперишнии надобности» [5, арк. 3]. Спостерігаємо певну закономірність, що кожні такі роздуми закінчуються майже ідентичними фразами – «впрочем, моя господинько, ты распоряжайся, смотря как удобнее найдешь: я решительно предоставляю Гору в твою волю» [2, арк. 19].

Цікавим є момент взаємовідносин сім'ї Максимовичів із дворовими кріпаками та слугами. У кількох листах московського періоду читаємо про те, що «задвірні люди» не виконують своїх обов'язків. Михайло Олександрович турбується з даного приводу і роз'яснює дружині їхні дворянські права: «Що ты кажеш, моя Господинько, що ты обходишься одним Никоном лентяем: а що ж задвирнии людци наши роблять? Вони по три дни обов'язани робить; коли ж одплачуються оброком, то можеш наймитами робить. Я хотів бы од тебе про сее почути; и Петро Максимович чи вже таки не поможе тобі урядити сего дельца по хозяйськи и до ладу, з тяжестю строгою.

Ярема, Хома, Игнат, Федот, Иван – кажу, по три дни в тиждень робить обов'язаны, в кожний тиждень, не більше. Звісти мене, коли що не так там у вас; а только на всяк случай обходься Бога ради з тихостью, хоч і не попускаючи свого, що по закону наше» [1, арк. 17]. Врегулювати відносини із «задвірними людьми», а у пізнішому часі із слугами теж є стабільною лінією у листуванні подружжя. В основному причиною конфліктів ставало свавілля і лінь слуг, яких було досить небагато у незаможних Максимовичів. Марії Василівні доводилося багато роботи виконувати власноруч, оскільки слуги могли просто відмовити їй. Михайло Олександрович переконував дружину радикально вирішувати такі питання, хоча і не любив конфліктів. «Не знаю как ты уладила с челядью своею; только ради Бога не утруждай себя ни бельиом ни кушаньем; бери для этого всякий раз наймичек, не жалея на то платы» [5, арк. 3] – писав Максимович до дружини із Києва. «Ты госпожа и хазяйка в дому... Поможі же тебе Господи уладится к лучшему, чтобы... не тратила своїх сил на то, что не тебе следует делать» [5, арк. 1]. Неугодних слуг вчений радив звільняти і брати на їхнє місце нових, а не виконувати роботу самотужки. Окрім цього, траплялися також випадки крадіжок: «Если возьмешь Оноприя, то ключи от клуни и коморы держи у себя, потому что он вороват явно, и надо в этом отношении смотреть за ним; к тому же он и на словах лукавее» [5, арк. 8-9]. Хорошу прислугу Максимович шукав і в Києві й відправляв на хутір: «...не знаю, удасться ли скоро прислать тебе Шандипинскую Авдацию; Варинька ее хвалит для тебя и обещает непременно нанять для тебя» [5, арк. 4]. Намагався знайти Михайло Олександрович і гарних гувернанток для своїх дітей: «Ну, как ты довольна Ляпинскою? Пожалуйста устрой ее так, чтоб она привязалась к нам; а я непременно за службу ея устройю ей дворик и хатку – скажи это ей от меня» [4, арк. 8]. Проте і в даних питаннях Максимович не сперечався із дружиною, за прислугу теж відповідала Марія Василівна: «Если Ляпинская оказывается неугодною для тебе, то и отправь ее во-свояси, не стеснясь нимало моим желанием иметь ее для нашего дворика Михайло-Горского» [4, арк. 9].

Гора була і місцем роботи Михайла Олександровича, коли той перебував удома. Про влаштування робочого кабінету вчений писав дружині із Москви: «Вели вынести из комнатки все шкапы с книгами, куда знаешь, и вели мне выбелить эту комнату; ибо я там буду отдыхать по приезду, как в своем кабинетике, а тым часом збудую себе особую хатку для книг и моего письменного занятия» [2, арк. 9].

Незважаючи на те, що на своєму хуторі вченому також доводилося багато працювати, проте Михайлова Гора у листах виступає ще й як містичне місце, де можна відпочити і душею, і тілом. Гора – це дім, створений Михайлом Олександровичем для себе і своїх дорогих людей, рідний куточок, де завжди добре. Власне, в цьому і розкривається романтичний образ маєтку Максимовича.

Після робочих буднів саме на Горі вчений шукав відпочинок: «надобно будет здесь много поработать, – писал Максимович из Москвы, – что бы скорее вырваться отсюда и лететь к тебе на Гору...в занятии книжном время для меня проходит незаметнее... И на Горе вместе с тобою, оно так незаметно, что и годы кажутся месяцами» [2, арк. 5]; «Бог помага на роботу так треба робить; одгуляюсь уже в тебе на Горі, моя зірочко ясна! Ты мене наградиш за все труды твоею ласкою и любовью...ты спокоиш мою голову многотрудную» [1, арк. 18]; у листі із Києва читаємо: «...лишь бы дозимовать до конца поста, да поскорее на пароход, да на Михайлову-Гору» [4, арк. 8]. Його листи щедрі на художні порівняння. Наприклад довгоочікувана весна у Москві бачилася Михайлу Олександровичу зовсім не такою, як на «несравненной Горе»: «Спасибо тебе за письма твои, оживляющие меня любовью твоею, и твоими вестями о нашей Украинской весне и твоих заботах и занятиях хозяйских на Михайловой Горе: да процветает она! Здесь тоже начинается уже весна: туман, гной и теплота изрядная в воздухе, и страшная трескотня экипажей по голой Мостовой, допекающая меня и сквозь двойные окна. Ах, когда бы уже скорее вырваться отсюда и очутится у тебя на Горе!...» [2, арк. 27]. Часто вчений уявляв, як там зараз на Горі й писав про це дружині: «Вчера был удивительно светлый и теплый, совершенно летний день; и я радовался им чрезвычайно, воображая, что у Вас тоже» [1, арк. 1]; «Как меня здесь увеселяют два неумолкающие певцы, т.е. чижики, стараясь друг перед другом... так-то Вы там (*дружина із сестю Варварою*) две сестрички, воображаю себе, распеваете... Пойте и пойте, ибо в песнях великая услада жизни! А с весны будем и втроем выгуковать украинския наши песни» [2, арк. 5] і т.д. Завдяки таким уявленням вченого перед нами розкривається той образ дому, який хотів бачити Максимович. Дім, в якому чекають і люблять, в якому шанують українські традиції, де його рідні люди здорові і щасливі, місце куди прагнеш завжди повернутися, де живеться «припеваючи». Для підсилення даного образу Михайло Олександрович використовує численні пестливі мовні засоби і порівняння.

У листах пізнішого періоду спостерігаємо дещо іншу картину. Гора так і залишається місцем, де вченому найкраще, проте простежується певне розчарування, яке відображається і на сприйнятті дому. У одному із листів київського періоду Максимович пише дружині: «Господь милосердный да хранит всех вас на Михайловой Горе, которую приобрел и устроил я своим собственным трудом и многою примногою печалию, но еще не нашел себе на ней того, чего жаждет душа моя; но Господь милосердный поможет мне обрести на ней желанный покой душе моей, ибо я чувствую и сознаю в совести моей, что я достоин того и имею полное право желать и ждать того себе хотя под конец моего века» [4, арк. 1].

Спостерігаємо, що з роками з Михайловою Горою у вченого більше пов'язано якихось господарчих моментів, тобто домінує реалістичний образ. Дім уже не є чимось містичним. Автор робить висновок, що у цей період так романтично оспіваний хутір сприймається як життєвий здобуток, можливо, не такий, яким би хотілося його бачити, але із Горою було пов'язано багато чого, чим учений дорожив. Свій спокій наприкінці життя Максимович хотів би знайти саме на Михайловій Горі – місці сподівань, радості і розчарувань – удома.

Тим не менше, категорія «дім» у сімейній епістолі займає чітко виражене першорядне місце. Михайлова Гора стає втіленням найріднішого місця, можна сказати – маленької батьківщини. Максимович більшу частину свого життя намагався зібрати все, чим дорожив на цьому хуторі. І саме в цих намаганнях ми бачимо чітко виражені риси романтизму: містифікація дому як найкращого місця, де вчений працює, де відпочиває, де постійно лунають українські пісні, де шанують національну історію, де душа знаходить спокій і рівновагу. Життя є життям, і постійні проблеми вимагали

вирішення, але навіть у нелегкому побуті професор хотів зробити Гору найкращою – часті дворові перебудови, ремонт, і обов'язково велика кількість квітів та дерев.

Автор приходиться до висновку, що в житті Михайла Олександровича Максимовича романтичні ідеї були не лише творчими орієнтирами, вони відігравали і світоглядну роль. Одна із ключових ідей – любов до рідного, національного, трансформувала і сприйняття власного дому, що призвело до його ідеалізації і містифікації в очах М. О. Максимовича.

1. Письма Максимовича Михайла Александровича // Институт рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (Далі – ІР НБУВ) – Ф. 32, № 1-13. – 25 арк.

2. Письма Максимовича Михайла Александровича // ІР НБУВ – Ф. 32, № 14-31. – 35 арк.

3. Письма Максимовича Михайла Александровича // ІР НБУВ – Ф. 32, № 32-34. – 5 арк.

4. Письма Максимовича Михайла Александровича // ІР НБУВ – Ф. 32, № 36-41. – 10 арк.

5. Письма Максимовича Михайла Александровича // ІР НБУВ – Ф. 32, № 42-56. – 26 арк.

Матеріал статті оснований на практично не використаній сімейній епістолі видатного ученого-енциклопедиста, літератора, першого ректора університету св. Володимира в Києві Михайла Александровича Максимовича, котрого можна сміливо віднести до перших представників західноєвропейського Романтизму в Україні. В статті підприємлять спробу прослідити, як ідеї Романтизму впливали на особисте життя ученого, зокрема на прикладі аналізу умовної категорії «дом». В руслі загальної зростаючої інтереси до особистості Михайла Максимовича і розвитку просопографічної науки, дана тематика являється новаторською і заслуговує уваги дослідників.

Ключевые слова: Михаил Максимович, эпистола, Романтизм, Михайлова Гора, образ дома.

The material of the article is based on almost unused family epistle of the outstanding scholar and lexicographer, a writer, the first rector of Kyiv University of St. Vladimir – M.O.Maksymovych. Mykhailo Oleksandrovych can be safely attributed to the first representatives of Western European Romanticism in Ukraine. This article attempts to trace how the ideas of Romanticism influenced the personal life of the scientist, in particular on the example of the conventional category of «home». In line with the general growing interest to the personality of M.O. Maksymovych and development of prosopographic science, this topic is innovative and deserves the attention of researchers.

Keywords: M.O.Maksymovych, epistle, Romanticism, Mykhaylova Hora, home image.